

Els meus arxius

JOSEP FONTANA

Fa uns anys vaig aplegar les experiències sobre la meva formació en un llibre titulat L'ofici d'historiador¹. Fa poc m'he adonat que hi mancava un capítol sobre "Els meus arxius", que hauria hagut d'explicar, no solament les meves experiències en ells, sinó el paper fonamental que el treball a l'arxiu va tenir en la meva educació com a historiador.

Perquè la veritat és que, en acabar els estudis a la universitat, la meva formació es va enriquir com a conseqüència dels anys en què vaig estar recollint informació als arxius, aplegant milers de fitxes, llibretes de notes i un bon nombre de microfilms, amb la intenció de reunir materials per a futurs treballs, per a molts més treballs dels que ningú no podria realitzar en el curs d'una sola vida, bona part dels quals resten encara als fitxers i a les llibretes, esperant en va que els utilitzi, o que procuri transmetre'ls perquè altres en treguin profit. El més important, però, és que aquest procés no va ser solament d'acumulació de material, sinó que va representar una part fonamental de la meva educació.

A l'arxiu hi vaig aprendre moltes coses, des de les més elementals, com per exemple a llegir els documents. Les classes de paleografia que ens donava Mateu i Llopis a la universitat no em van servir de res, i als diccionaris d'abreviatures no hi trobava mai la que m'havia d'aclarir algun dubte en un moment donat. Vaig aprendre a llegir a força de llegir, d'equivocar-me i rectificar. El primer dia que em vaig ficar a desxifrar els quaderns d'entrades i eixides de la Generalitat del segle XVII vaig haver d'enfrontar-me a la dificultat que oferien els noms de les més diverses mercaderies. I així em vaig trobar llegint, intrigat, la venda d'unes dotzenes "d'olifants fets de vidre". No sense dubtes, que es van esvaïr quan uns dies més tard, amb més pràctica, vaig poder llegir correctament que el que es venia eren unes dotzenes de "diferents sorts de vidre". Va ser aleshores, també, quan vaig haver d'inventar un procediment pràctic per transcriure les quantitats en lliures, sous i diners; un problema del qual ningú no m'havia parlat.

Als arxius hi he après, però, coses molt més complexes que a llegir i transcriure, que mereixerien més espai dels que els puc dedicar ací, on el que m'he proposat és, essencialment, parlar dels "meus" arxius, o al menys dels que han estat més importants.

El primer de tots va ser, sens dubte, l'Arxiu de la Corona d'Aragó, quan estava al seu vell emplaçament, a tocar de la catedral, on els guies turístics il·lustraven els visitants explicant-los que d'aquella parra morta del pati s'havia fet el vi amb què els Reis Catòlics van obsequiar Colom en retornar d'Amèrica. La meva primera tongada va ser el treball amb la documentació, que he esmentat més amunt, del dret d'entrades i eixides a la segona meitat del segle XVII, que em va servir de base per a la meva tesi de llicenciatura. Eren unes sèries incomplertes, que t'obligaven a fer una tasca complexa, que s'allunyava molt de la simple transcripció del material. Una síntesi d'aquest treball, dirigit per Jaume Vicens Vives, va ser la meva primera publicació erudita².

Vaig tornar a l'A.C.A. en una segona tongada per treballar amb els materials dels convents de l'entorn de Barcelona, a partir dels fons anomenats "Monacals, Universitat", que eren els que provenien de la Universitat de Barcelona. Perquè els meus intents de consultar els de la resta de Catalunya, que hi van arribar en l'època en què Cambó era ministre, provinents de les delegacions d'Hisenda, van resultar frustrats. Vicens va acompanyar-me un dia a l'arxiu, i va aconseguir que en ensenyessin els inventaris, que eren encara els del lliurament dels documents, trenta anys abans, alguns escrits a llapis. Però d'immediat va aparèixer el director de l'arxiu, que era aleshores Martínez Ferrando, i ens va treure els papers de les mans, dient que aquell material no estava catalogat i no podia consultar-se.

Vaig passar molt de temps amb els convents de Barcelona i del seu entorn, en vaig treure tantes notes que mai no utilitzaré, vaig aprendre molta història de la societat catalana en les fases finals de l'antic règim, i fins i tot hi vaig descobrir un lligall, el 143, que havia anat a parar allí per error, catalogat com documentació monacal vària, i que contenia en realitat papers personals d'Aribau.

Aquesta feina la vaig completar, en els mesos en què feia el servei militar a Mallorca, amb la consulta de l'Arxiu del Regne de Mallorca, on em vaig concentrar en dos grans monestirs, el de Sant Vicens Ferrer de Manacor i el del Socors de Ciutadella de Menorca, i on vaig poder per primera vegada fer ús del microfilm, gràcies a què el director de l'arxiu em feia personalment les fotografies, utilitzant la pel·lícula que jo comprava al carrer i li portava. Tot un material que està guardat, i que he utilitzat fragmentàriament en diversos treballs, del qual vaig aprendre moltes coses.

A l'A.C.A. hi tornaria molts anys més tard, ja en el seu nou emplaçament, després d'haver participat en la batalla que pretenia, primer, sotmetre'l a una catalogació delirant i, més endavant, discutir la legitimitat de la seva localització a Barcelona. Hi anava a veure els materials d'Audiència de 1824 a 1833, que són d'una extraordinària riquesa i han estat poc utilitzats fins ara.

El meu segon arxiu-escola va ser el de la Diputació de Barcelona, en el qual vaig treballar molt de temps, en una època en què es podia entrar lliurement a l'edifici, que és el mateix que alberga en l'actualitat la Generalitat. Pujaves al pati dels Tarongers i baixaves després per una petita escala fins a la sala d'un arxiu on no hi acostumaves a trobar ningú. El resultat d'aquest treball va ser fer una catalogació del contingut d'un centenar de lligalls amb documentació dels períodes 1812-1814, 1817-1820 i, sobre tot, de 1820 a 1823, que permet treballar amb comoditat amb un material molt ric (hi ha, per exemple, la còpia de les actes municipals dels anys 1820 a 1823 de moltes localitats catalanes). Aquesta catalogació l'he posada en diverses ocasions a l'abast dels que volien investigar aquest període.

La segona gran fase del meu treball d'arxiu es va desenvolupar a Madrid en dues etapes, la primera quan preparava la meva tesi doctoral, i després, quan estava investigant els anys de l'anomenada "dècada ominosa".

La primera part la vaig fer a l'Archivo Histórico Nacional, buidant les actes i les minutes del Consejo de Estado entre 1815 i 1820, amb tota una altra sèrie de documentació de la mateixa secció, i provant de trobar referències en el pou sense fons de "Consejos Suprimidos". A la tesi, però, publicada el 1971 amb el títol de La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820, hi vaig integrar materials

de molts altres arxius, i alguns de propis, dels fons documentals que havia anat adquirint dels llibreters i que procuro anar posant a l'accés del públic a través de la Biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra.

Molts anys després vam tornar a l'A.H.N. amb Ramon Garrabou, en una investigació sobre la hisenda del Govern Central entre 1808 i 1814, finançada per l'Institut de Estudios Fiscales, de la qual es va publicar només la introducció, amb un petit apèndix de documents triats, en un volum aparegut a Alacant en 1986³. El cos central de la minuciosa recerca, que va permetre treure a la llum molta documentació nova, ha restat des d'aleshores a casa meva, guardada en carpetes, sense que ningú més no li hagi fet cas.

A això s'hi afegiria, en una altra etapa, la feina a l'arxiu de la Presidencia del Gobierno, a la vora de la Plaza de Colón, uns pisos per sota d'on estava l'almirall Carrero Blanco. No era pròpiament un arxiu, i mai no hi vaig veure ningú més que hi consultés els documents, però la bibliotecària-arxivera, que era una persona amable, em deixava una taula, mentre atenia les peticions de llibres que li arribaven "de dalt", entre les quals en venia alguna de "don Hernán Cortés", que efectivament treballava a la casa (com ho feia Fabià Estapé, que era en aquells moments comissari del "Plan de Desarrollo"). Vaig passar moltes hores en aquell soterrani, perquè la meua petició de microfilm les Actes del consell de ministres entre 1824 i 1833 va ser contestada amb una negativa, "debido a la naturaleza reservada de los documentos".

Van ser molts viatges a Madrid, moltes i moltes hores de resumir manualment els continguts a les meves llibretes, del que en va sortir una inflamació del canal carpià de la mà dreta, però encara segueixo consultant les meves llibretes, abans d'anar a parar a l'edició impresa de les actes que es va fer a partir de 1989. El resultat va servir sobre tot per nodrir un llibre que ha tingut l'estranya sort de ser molt menys conegut en la seva versió original catalana que en la traducció castellana⁴, on hi podia sumar, a més, una nova recerca sobre el Consejo de Estado, ara de 1823 a 1834, i materials de molts altres arxius, obtinguts de vegades amb la col·laboració d'amics que em passaven catàlegs i em feien les fotocòpies.

Una experiència de treball en comú, semblant a la que vaig fer amb Garrabou a l'A.H.N., va ser la realitzada uns anys abans amb Núria Sales en relació amb els Archives du Ministère des Affaires Etrangères de París, on buidàvem informació del segle XIX a la sèrie Espagne, i en especial la dels còsols a Barcelona, per fer conjuntament un llibre que mai no es va acabar. Núria m'enviava els seus buidats, fets amb aquella agudesesa per descobrir el que realment és important

que sempre l'ha caracteritzada, i jo li demanava microfilms del que em semblava més important. Aquesta col·lecció de microfilms és dipositada des de 1995 a la Biblioteca de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, de la Universitat Pompeu Fabra, amb una extens i detallada catalogació que va elaborar Genís Barnosell, a disposició dels investigadors.

Hi ha molts més arxius a la meva vida. Aquells on hauria volgut treballar més i no vaig poder, per la dificultat dels viatges, com el de Simancas, o com l'Archivo General Militar de Segòvia, on vaig haver de fer servir la influència d'alguns amics perquè em deixessin veure un consell de guerra de 1824, que només vaig poder consultar després que el cap de la secció va comprovar que no es referia a cap família militar d'anomenada, sinó a un pobre infeliç sense descendència actual coneguda. O a l'Archivo General de la Administración d'Alcalà.

No són pas tots els meus arxius. N'hi ha d'altres, començant pels petits arxius locals, com els dels ajuntaments d'Albesa i d'Os de Balaguer, en viles on acudia per raons de família, a la recerca dels "amillaramientos" dels segles XVIII i XIX, i dels repartiments de contribució del XX, i on, al d'Os, hi descobria les visites pastorals de l'abat d'Àger, que actuava com a prelat d'aquesta diòcesi nullius, on se'm revelaven aspectes de la vida quotidiana a finals del segle XVIII, a partir dels quals vaig iniciar un article que mai no he acabat.

Hi ha dues coses importants que m'ha donat el treball a l'arxiu. Una és l'eixamplament de la visió. Per posar un exemple: en el terreny de la legislació no hi ha res més erroni que prendre al peu de la lletra el que diu un text legal, i molt especialment la part expositiva en què s'expliquen els [suposats] motius i intencions del legislador. Un text legal no s'entén bé si no es coneix com ha nascut –els motius reals que l'han promogut, i que poques vegades són els que s'exposen al públic- i la forma en què s'ha aplicat. I tot això és impossible de conèixer-ho sense aprofundir a l'arxiu l'estudi d'aquest abans i d'aquest després.

La més important, però, és la certesa que en els materials que guarda es troben totes les possibilitats d'una necessària renovació de la nostra visió de la història. Arthur Schlesinger, jr. va escriure poc abans de morir: "Les concepcions del passat no són pas estables, ja que es revisen constantment en funció de les urgències del present. Quan neixen noves urgències en els nostres propis temps i vides, l'historiador canvia l'enfocament del seu projector, explora de nou en la foscor, dóna un fort relleu a coses que sempre havien estat allí, però que els historiadors anteriors havien menyspreat, deixant-les al marge de la memòria col·lectiva. Noves veus sorgeixen de la foscor de la història i ens demanen atenció"⁵.

Partim habitualment de les visons establertes de la història, que han estat escrites per a altres temps i per a altres interessos socials. És la mena d'història que ha quedat guardada en uns llibres que es van fer pensant en justificar unes realitats del passat. Ranahit Guha denuncia que gairebé sempre es tracta de legitimacions de l'estat on no se senten més que les veus dels personatges dirigents del passat, i demana que fem un esforç per escoltar les altres veus de la societat, que restablím una polifonia que aplegui també les que resten al marge de la història escrita⁶.

Però ni la il·luminació de les regions oblidades del passat que ens demana Schlesinger, ni la recerca de les veus que han restat marginades no la podem fer a partir dels llibres, de les visons establertes, sinó que ens cal anar a cercar a l'arxiu els materials, menyspreats o reprimits fins ara, que ens poden aportar els elements que ens calen per bastir una nova història, adequada a les urgències del present. En la mesura en què els passats oblidats que podem reconstruir a partir dels esdeveniments i dels testimonis que es conserven en la vella documentació són un element essencial per fer front a les crisis del present i per construir un nou esdevenidor, està clar que l'arxiu és també una eina de futur.

Notes

- 1 Girona, Documenta Universitaria, 2010.
- 2 "Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII", a Estudios de historia moderna, V (1955)-en realitat 1957-, pp. 199-219.
- 3 Guerra y hacienda. La hacienda del gobierno central en los años de la Guerra de la Independencia.
- 4 Aturar el temps. La segona restauració espanyola. 1823-1834, Barcelona, Crítica, 2005 i De en medio del tiempo, Barcelona, Crítica, 2006.
- 5 "History and national stupidity", a The New York Review of Books, 27 d'abril de 2006
- 6 "Las voces de la historia", a Ranahit Guha, Las voces de la historia y otros estudios subalternos Barcelona, Crítica, pp. 17-32.

RESUMEN

El autor explica en este artículo sus experiencias como usuario investigador en diferentes archivos catalanes, del Estado español y de Francia, y de las dificultades que se ha encontrado para acceder a la documentación en algunos casos.

En todos ha encontrado documentación muy interesante a partir de la cual ha elaborado sus estudios y publicaciones. La experiencia en los archivos representan para él una parte fundamental de su educación y la base para reflexionar sobre un nuevo planteamiento: releer las fuentes primarias para elaborar una nueva historia, la que no está en los libros. Propone recuperar el pasado olvidado, es decir, investigar sobre aquellos hechos y personajes que la historia oficial dejó de lado. Concluye que con este nuevo planteamiento, el archivo es instrumento de futuro.

RÉSUMÉ

L'auteur explique ses propres expériences en tant que chercheur et utilisateur de différentes archives en Catalogne, en Espagne et en France, ainsi que les difficultés rencontrées pour accéder à certains documents. Elles lui ont toutes permis de trouver une documentation très intéressante à partir de laquelle il a élaboré ses études et ses publications. Son expérience des archives constitue une partie importante de son éducation et est à la base d'une réflexion qui permettra une nouvelle approche : relire les sources première pour élaborer une nouvelle histoire, celle qui n'est pas écrite dans les livres. Il propose de redécouvrir des passés oubliés, de rechercher et de parler de ces faits et personnages que l'histoire officielle a laissé dans l'ombre. Il présente ainsi les archives comme un outil du futur.

ABSTRACT

The author shares his experiences as a researcher and user of a number of archives in Catalonia, Spain and France, and the difficulty he has encountered in accessing certain documents. In all of them he has found extremely interesting documentation, which he has used as the basis for his studies and published works. His experience of archives is an essential part of his education and the basis of reflection on a new approach: re-reading primary sources to write a new history, one that is not found in books. He proposes to recover the forgotten pasts, to research and speak of the facts and the people the official history left out. And thus he presents the archive as a tool for the future.

